

Никола Ф. Павковић

„НОВИ“ ОБИЧАЈИ — СТАРИ „BRICOLAGE“

Тема овога рада је прослава завршетка школске године у хомољским селима. Прославе ове врсте нису још у потпуности уобличене у „нови“ обичај ни садржински, ни просторно. Током последњих двадесетак година, прославе се одржавају у Јошаници, Осаници и Милатовцу, док су у неким другим селима (као у Вуковцу, Сувом Долу и Рибарима) повремено бивале па нестале 70-тих година овога века.

Под новим обичајем подразумевамо онај облик друштвене стварности, понашања, који није наслеђен из нашег традицијског руралног друштва XIX и ранијих векова. Могуће је, на пример, да су „нови“ обичаји настали по угледу или под утицајем државне власти, односно школских и црквених установа. Један од таквих узора би могла бити и некадашња опште школска слава св. Сава.

Саданња прослава завршетка школске године има неких елемената светог обреда прелаза, али не толико и тако уобличених као што је, на пример, матура,¹ да бисмо у њиховој анализи у пунијој мери применили учења Арнолда ван Генена и Едмунда Лича о rites de passage. Друга и веома особена црта овог обичаја јесте у томе што се он састоји из неколико група поступака, радњи и понашања различитих по свом садржају, пореклу и функцијама.

Циљ овог рада био би да оцрта како се у „новој“ форми друштвеног обичаја откривају елементи ранијих понашања и неке сталне људске потребе. Анализом декларисане функције обичаја може се већ у садашњем облику „прославе“ назрети њена скривенија, а то значи и стварнија улога.

Метод проучавања прославе завршетка школске године као културалне стварности био је следећи. Прво, лично учешће, посматрање и разговор са учесницима прославе 25. јуна 1983. г. у селу Милатовцу. Друго, допунски разговор о прослави са организатором и учесницима прославе². Треће, краћа анкета од 23 питања на коју су одговорили учитељи — организатори прославе у селима Јошаница, Осаница и Милатовац.³

У насловљавању рада и тумачењу „новог“ обичаја пошли смо од Леви-Стросове идеје и објашњења „прве“ (примитивне) науке на спекулативном плану помоћу активности на техничком плану, коју је он назвао „домаће мајсторисање“ (француски *bricolage*). Клод Леви-Строс је речи бриколаж дао следеће етимологијско и семантичко објашњење. Првобитно значење глагола *bricoler* било је у вези са различитим играма (лоптом, билијар, лов и јахање) у којима је поменути глагол означавана врста заобилазног кретања. У савременом значењу речи *bricolage* он истиче да је то „особа која се бави ручним радом користећи се средствима којима се служи човек од заната“. У објашњењу специфичности митске мисли истиче њен хетероклитични речник којим се она служи без обзира на задатке које је себи поставила. Зато митска мисао „изгледа као нека врста интелектуалног домаћег мајсторисања, што објашњава међу њима запажене везе“.⁴

У случају нашег „новог“ обичаја могли бисмо рећи да се сусрећемо са хетероклитичним, чак еклитичним низом поступака и радњи. Главни творци и учесници прославе завршетка школске године у свом „домаћем мајсторисању“ посежу за „материјалом“ како из већ разграђених система вредности и понашања у прошлости, тако и из најновијих. Но, најпре ћемо укратко изложити хомолски модел школске прославе св. Саве, из 1913. годин, а затим синтетички опис и анализу прославе завршетка школске године данас.

I. Опис обрасца из 1913. године

Постоји опис С. Милосављевића из 1913. године о начину прослављања св. Саве као опште школске славе и у ондашњем хомолском срезу. Прослава се одржавала 14. јануара по старом календару. Пренећемо а затим и укратко анализирати светосавски образац због тога што он, мислимо, садржи неке елементе садашње прославе. Ти елементи су, по својој провинцијенцији, изван оба модела прославе.

„Свака основна школа у Срезу Омољском прославља Светог Саву, као свог патрона, на врло свечан начин. Два домаћина драговољно месе колач за тај дан и зову се — колачари. Њихова је дужност да спреме колач, кољиво, свећу, тамјан и мало вина и ракије.

Свећење водице и сечење колача бива у школи, у присуству кметова и ђачких родитеља. (...) Гости и ученици послуже се кољивом, а ђацима се да и мало шећера и ораха.

О Светом Сави у школи и ручају они, који имају деце у њој. Редак је случај да на ручак о школској слави дође неко који нема ђака, а тако исто редак је случај да не дође онај који има ђака. (...) После ручка настаје играње. Сврце плаћају или колачари или скупе општи прилог, а понекад им оставе одрећене руке да наплаћују од оних, што воле да воде коло. На игранку долазе и девојке и момци“.⁵

II. Опис обрасца из 1983.

1. **Име и настанак** — Назив прославе није јединствен: У Јошаници се зове „Ђачка прослава“, у Осаници — „Прослава школе“, а у Милатов-

цу „Прослава краја школске године“. Могуће је да ни ови називи нису једини, јер Хомољци у говору о њима користе и друге.

Прослављење завршетка школске године није опште и обавезно за све школе нити је званично установљено „одозго“, од просветних органа Општине Жагубица; са те стране оно се нити нарочито подстиче нити брани, али се позитивно вреднује као друштвена делатност школе и месне заједнице села. Прослава се убележава у дневник школе. Зачетници прослављања у сва три насеља су, као и у другим где их је повремено бивало, учитељи школе у договору са ђачким родитељима.

Време установљавања прославе је различито: у Јошаници од 1958. у Осаници „око 1955.“, а у Милатовцу од школске 1975/76. године. Међутим, има података да почеци прославе у Милатовцу датирају из 1936. године.⁶

2. Место одржавања прославе није свуда исто. Прве прославе у Јошаници одржаване су у ходнику школе, јер је било мало учесника. Временом их је бивало све више, а неки су доводили и госте, па се место прослављања мењало: из школе се пренело у дом културе, а 1983. је била на отвореном простору у средседлу код споменика палим борцима и родољубима у другом светском рату. У Милатовцу је у школском дворишту.

3. Дан прославе није строго одређен; увек је крајем јуна, по завршетку школске наставе. Дан прославе се утврђује бар месец-два дана унапред. Пази се да то не буде радни дан, као ни верски и државни празник. О свему томе стара се посебно изабрани „сдбор“ или „комисија“ од учитеља и родитеља ђака из свих разреда. Препходно се сачини предрачун, па се трошкови распореде на ђачке родитеље. Задатак одбора је и обезбеђење музике (хармоника или „блех“ музика) и припрема културно-уметничког програма“. На томе, у ствари, највише раде учитељи.

4. Учесници прославе су ђаци од 1 до 4 разреда,⁷ учитељи и ђачки родитељи, а са њима и многи њихови рођаци и пријатељи који немају ђаке. Најзад, ученици су и тзв. гости школе на прослави. То су представници месне заједнице, матичне школе из Жагубице (директор, секретар) и друштвено-политичких организација. Позиви им се уручују десетак дана унапред.

Сви ученици прославе су лепше обучени, али нема посебне одеће само за ову прилику.

Учесће у прослави није обавезно, али су ретки они који ће изостати. Неће учествовати они који имају смртни случај у кући или који други важан разлог. Родитељи који не учествују на заједничком ручку доћи ће касније на весеље и игранку. Вачки родитељи запослени у иностранству готово обавезно долазе на ове прославе.

Учесће у прослави је све масовније; присуствује по неколико стотина људи. У том погледу прослава све више постаје општесеоска.

5. Ток и делови прославе — Прослава завршетка школске године има четири основна дела: а) родитељски састанак и сасништавање успеха у школи, б) приредба или „извођење културно-уметничког програма“, в) заједнички ручак и г) весеље, „игранка“.

а) Завршни родитељски састанак је пре подне. Присуствују само ђачки родитељи и учитељ. На њему се саопштавају успеси ђака у учењу. Ђачке књижице се уручују свечано и уз честитања, а најбољи добијају и посебна признања (похвале и награде).

б) Програм приредбе се најчешће састоји из рецитација и „фолклора“, тј. играња „народних“ игара уз пратњу хармонике. Ученици у игрању су садашњи и бивши ђаци школе. Највише се играју игре завичаја. Сви играчи су у локалној народној ношњи (или бар неким њеним деловима). Таква ношња сада више не служи у свакодневној употреби; она се употребљава само у оваквим и сличним свечаностима. На милатовачкој прослави било је девојчица које су играле у муслиманским димијама и са шамијом на глави повезаном на одговарајући начин. Поред народних игара, у програму је заступљен и импровизовани модерни плес у стилу „локица“ уз музичку пратњу са магнетофонске траке.

в) Заједнички ручак је обавезни део прославе. Уствари, заједничко је само обедовање. У почетку прослављања, храна се заједнички припремала у школи. Од тога се убрзо одустало, јер у школама не постоје санитарни и други услови за припремање веће количине хране. Свака породица, која има ђака, припрема и доноси храну и пиће за себе и своје госте. Све то, као и столове, столице, прибор за јело и друге потрештине доносе ђачки родитељи у корпама, односно на тракторским приколицама.

Храна за госте школе, музичаре и омладину која учествује у културно-уметничком програму набавља се новцем прикупљеним од ђачких родитеља и учитеља школе (1983. г. уплата је била 250 дин.). Најчешћа јела су: предјело — сир, јаја, салама; за ручак: супа (чорба), пилеће месо, сарма, купус и печење (прасеће или јагњеће); пића: „домаћа љута“ ракија, вино, сокови, пиво; слатко: ситни колачи и разне торте.

Столови су у низу. Груписање је по породицама и пријатељству. Свака ђачка породица је са својим гостима (којих има и по 20—30).

Здравице за ручком нису обавезне, али их има (Милатовац, Јошаница). Ручак „отвара“ неко из месне заједнице (Милатовац); ако здравицу држи директор школе, онда обавезно наглашава сарадњу школе и месне заједнице, затим успех ученика и залагање учитеља.

г) Веселе, играња је саставни део прославе. Музика је обавезна; обезбеђују је на месец дана унапред. То је брига ђачких родитеља. Свира се са или без погодбе; са погодбом значи за унапред утврђену суму (Осаница 1983, 12.000 д.) и „бакшиш“. У Милатовцу је била без погодбе, али је „на бакшиш“ зарадила 56.000 динара.

Музика свира и пева већ за време ручка, али је главно весеље по подне и увече. Коло обавезно поведу родитељи ученика IV разреда и учитељ (Милатовац). Играју сви, стари и млади. У игри се групишу по сродству и пријатељству: две-три генерације по силазној и бочној линији сродства: деда и баба, до њих син и снаха па унуци, затим ујак, тетка, теча, односно зет и њихова деца.

Свуда постоји „закупљивање“ музике: ко поведе коло и „наручује“ песму тај плаћа. У томе често предњаче ђачки родитељи који раде у иностранству. На врхунцу раздраганости мушкарци скидају кошуље, понеко се изује те игра бос. Новац музичарима се ставља: у врх гудала, у набор

хармонике или под капу (али тако да већи део новчанице вири напоље). Уз добро плаћање, свирачи испуњавају и необичне жеље коловође: пред њим се клечи и пузи на коленима! У Милатовцу су бубњару на подлактицама руку биле навучене разваљене патике коловође.

1. Пре аналитичког разматрања прославе завршетка школске године, може се констатовати да је подручје социјалног система, где се врши „нови“ обичај, данашња општина Жагубица, односно некадашњи „Срез Омољски“. Ради се, у основи, о аграрном друштву које је на путу економског развоја и социјалних преображаја. Основни облик породице је ука, нуклеарна породица мешовитог типа (земљорадничко-радничка и обрнуто) из које је бар по један члан запошљен ван пољопривреде. Особеност ове породице је и честа вертикална разученост њене структуре са 3—4 нараштаја. У националном погледу, ово подручје је јединствено, српско. Али, у њему се јасно издваја влашка етничка група у оквиру српске националности. У том погледу, од проучених насеља два су српска у ужем смислу (Јашаница и Милатовац) а једно је влашко (Осаница). Основа егзистенције је земљорадничко-сточарска производња, али и рад ван пољопривреде у локалној индустрији, угоститељству, грађевинарству, саобраћају и у иностранству.

2. Анализа обрасца прославе св. Саве из 1913. године, као заштитника школе, указује на њен двоструки обредни карактер: она има елементе религијског (у ужем смислу) и друштвеног обреда, као и елементе забаве. Елементи религијског ритуала су следећи: 1. повезаност прославе са свецем Српске православне цркве који је патрон школе уопште, 2. употреба обредно-религијских реквизита као што су кољиво, колач, свеће, тамјан и вино (ракија) за либације, 3. свећење водице и 4. резање колача и једног кољива. Елементи друштвеног ритуала били би: 1. бирање двојице колачара (чије су функције и обредно-религијске) као и врсте домаћина славе, 2. учешће кметова (виђаних људи), ђачких родитеља и ђака и 3. заједнички ручак. Елементи забаве свакако су музика и игра о чијој природи немамо ближих податка, али су вероватно спадале у категорију „народних“.

3. Из описа прославе из 1983. године види се њена велика уједначеност, чак истоветност у свим битним елементима у сва три испитана насеља. Сама идеја и садржај прославе, мада имају сличности са ранијим светосавским прославама, не спадају у традицијску културу. Сви елементи християнизованог религијског ритуала су ишчезли. Пресостали су искључиво елементи ритуалног понашања световне природе и различите провенијенције.

Из традицијске социјалне културе села су следећи структурни елементи: а) окупљање на јавном месту, б) индивидуално (на нивоу породице) припремање и консумација хране, али на зборном месту, в) колективно весеље (музика и игра).

а—б) Окупљање и колективна консумација хране на јавном месту има веома дугу традицију. Таквог је окупљања бивало око кулног места и дрвета званог запис на дан сеоске прославе, како у Хомољу зову заветину.⁸

Одвајањем цркве од државе, сва окупљања верске природе (или у поводу верског празника) сведена су на саму цркву и њену порту. Управо се због тога строго води рачуна да се прослава не подудара са неким вер-

ским празником. Даље, околност да све село, сем мањег броја породица, као породичног патрона слави Ђурђевдан (Милатовац), још више је умањила могућност окупљања и друштвених контактирања. Задовољење потребе окупљања и потврђивања колективног (сеоског) идентитета усмерава ло је људе на стварање и прихватање нових облика и оквира културног понашања. Један од излаза нађен је и у слављењу завршетка школске године.

в) Веселење, уз музику и игру, спада у старо традицијско наслеђе. Међутим, оно је у свом конкретном, појавном испољавању толико измењено да се у томе знатно разликује од традицијског. И „закупљивање музике“, да би се повело коло познато је од раније. Међутим, давање великих сума новаца у ту сврху и понашање музичара и наручилаца (посебно радника који раде у иностранству) је феномен данашњице. Такав наручилац ће за музику потрошити колико износи, на пример, једна просечна радничка плата у селу, а музичари ће пред њим свирати на коленима и пузати! И једни и други се нестандардно и само у оваквим приликама тако понашају. Према етноекспликацији „закупљивач“ музике је дуго одвојен од породице и шерег социјалног система; у туђини тешко и много ради, а газда над главом. А овде, „када плати има право и да заповеда. Свако је на свом буњишту петао; тек овде може да се опустити“. Музичари су људи из истог села, домаћини и суседи „закупљивача“. Али, када су „музика“, онда су на „светом месту“, па се за новац и клечи! У нормалном стању и „друштвеном времену“ такво би понашање за све учеснике било недолучно и понижавајуће. Са становишта теорије обреда прелаза, чијим смо се неким терминима већ послужили, овакво понашање „музике“ и „закупљивача“ би припадало маргиналној фази обреда; то је интервал „друштвене безвремености“ који траје докле и „игранка“, а прати га „претерана незваничност“⁹ (посебно у (не)одевању).

Трошење велике количине новца на „музику“, што је још израженије на свадбама, различито се оцењује и на нивоу етноекспликације. Према рационалистичком становишту, које заступају просветни радници, та појава је израз бесмисленог расипања и њоме се не стиче никакав углед. Други ниво етноекспликације заступају сами субјекти таквог понашања; они га објашњавају својом веселом природом. Скривена, а то значи и права функција оваквог понашања је жеља за истицањем и стицањем одређеног друштвеног угледа у широј заједници. О таквом понашању се дуго прича, свима су познате појединости колико је ко потрошио „на музику“ и какве су све њихове жеље свирачи морали да испуњавају.

Друга група структурних елемената прославе завршетка школске године је позајмљена из арсенала савремене масовне културе: обележавања разних годишњица, почев од радних организација и месних заједница па навише, и забавног програма радија и телевизије. Ту спадају припрема и ток прославе: избор „одбора“ или „комисија“ за прославу, припрема и „извођење културно-уметничког програма“, свечана седница савета родитеља, свечана подела ђачких књижица и награда, присуство представника друштвено-политичких заједница (месна заједница, општина) и друштвено-политичких организација (синдикат), пригодан говор. Овом приликом ми ћемо се посебно осврнути само на „културно-уметнички програм“, односно на његов главни део „фолклор“, под којим се овде подразумевају народне игре.

Играње је овде традицијско културно наслеђе. Сада је играње, „фолклор“ обавезни део тзв. културно-уметничког програма који се приказује за друге у циљу разоноде и доживљавања културне атмосфере. Тако измењена функција фолклора у теорији фолклористике названа је фолклоризам,¹⁰ док смо је ми означили као парафолклоризацију.¹¹

У нашем случају игре и музика јесу традицијске. Играчи су не само у локалној ношњи него и у ношњама (или бар неким њиховим репрезентативним деловима) „народа и народности“. „Муслиманска“ ношња, ма како стилизовано, фрагментарно и невесто заступљена (димије и шамија у Милатовцу) у суштини задовољава функцију политичке идеје и праксе заступљености и једнакости „свих народа и народности“. Она треба да сведочи да су приређивачи и учесници културно-уметничког програма водили рачуна и о тој страни. У томе је, поред осталог, несумњив иутицај масовне културе, посебно њених најефикаснијих медија — радија и телевизије. То се посебно потврђује и на плану забавнијег дела програма. Без обзира на љупку и у својој наивности смешну имитацију модерног плеса виђеног на ТВ, милатовачке „локице“ су биле у функцији потврђивања тежње и захтева — бити модеран.

Појава да у игри коло обавезно поведу родитељи ученика IV разреда, њихов учитељ, а уз њих и ђаци, указује да оно поприма ритуални карактер. Такву природу већ наговештавају следећи елементи: одређени учесници, обавезност играња на одређеном месту и у одређеном поводу; касније ће оно, можда, добити и своје посебно име.

1. Прослава завршетка школске године у хомољским селима је новија друштвена појава на путу да се формира у посебан световни ритуал. Традицијској аграрној култури била је непозната. По своме садржају и функцијама она има низ својстава особених „новим“ социјалним обичајима, односно световним обредима. На основу наших истраживања, која сигурно нису потпуна, може се уочити да је она састављена од елемената различитих по своме пореклу и садржају. Разнородност је толика да се с правом може говорити о еклектичном „мајсторисању“. Елементи „новог“ обичаја нису настали за ту сврху. Они су остаци остатака како из већ ишчезлих, тако и из најновијих система вредности, па су као „материјал“ употребљени за градњу „нових“ обичаја.

Наше аграрно друштво, као и друштво у целини, у послератном периоду се нашло у процесу корених социо-економских промена. Село као традицијска социоекономска и посебно као обредно-религијска заједница, разбијано је различитим средствима, од економских па до законских. Обновљање села као друштвене заједнице и на социјалистичким основама, такође је вршено на разне начине. Понегде су то прославе значајнијих догађаја из новије историје познате под именом социјалистичка слава. У нашем случају је ту функцију у многим попримила прослава завршетка школске године. Битно је да те прославе све више попримају карактер световног ритуала.

Прослава завршетка школске године је изашла из оквира школе и постала општеселска установа. Она је то како по све бројнијем учешћу оних који са школом немају непосредне везе, тако и по функцијама које испуњава. А њена стварна функција је интегративна и афирматив-

на на плану испољавања идентитета села као друштвене заједнице. Изгледа нам могућим да се делови ишчезлих и нових установа и система вредности бриколажом уграђују у „нове“ обичаје, обреде, установе. Присуцавања културе и на синхронном и на дијароном плану то могу потврдити.

Напомене

1. Упореди: М. Водопија, *Матурирање као rite de passage*, Народна умјетност бр. 13, Загреб 1976, 77—91.
2. Разговор вођен са учитељицом Зором Војиновић у Милатовцу 20. XI 1983.
3. Јануара 1984. анкету спровео Драган Милојковић, наставник из Рибара, на чему још једном срдачна хвала.
4. К. Леви-Строс, *Дивља мисао*. Нолит, Београд 1966, 53, 54.
5. Сава Мил. Милосављевић, *Обичаји српског народа из Среза Омољског*. Српски етнографски зборник 19, Београд 1913, 23—24.
6. Према саопштењу Радована Џојкића (1925), прву прославу завршетка IV разреда организовао је учитељ Војин Миловановић. Поред учитеља, на тој прослави је учествовало само неколико родитеља. Тада је учитељ донео у село први грамофон на батерије, Радованов отац печено јагње, један сусед прасе а Станко Стевић (1925), садашњи шеф Месне канцеларије у Милатовцу, тањир сира и погачу. Таквих прослава бивало је до другог светског рата. Исти учитељ се после рата вратио у село и са прекидима организовао још неколико прослава, али без ближих података о томе. Непрекидно прослављање тече од 1976.
7. Виши разреди основне школе су у Жагубици.
8. С. Милосављевић, Н. д., 207—208, 211, 212.
9. A. Van Gennep, *Les rites des passage*. Ed. A. et J. Picard, Paris 1981, pp 13—15; Е. Лич, *Култура и комуникација*, Београд 1983, 117—120.
10. М. Бошковић-Стули, *О фолклоризму*, Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена књ. 45, Загреб 1971, 169, 172, 175; Д. Рихтмаи-Аугуштин, *Фолклор, фолклоризам и савремена публика*, Етнолошка трибина 1, Загреб 1978, 21—25.
11. Н. Ф. Павковић, *Друштвени значај традиционалних годишњих сајмова*, Етнолошки преглед 10, Цетиње, 1972, 101—102.